

ARAP DİLİNDE FİİL VE FİİLİMSİLERİN ÂKİL VE GAYRİ ÂKİL VARLIKLARA İSNADI MESELESİ: KUR'ÂN-I KERÎM ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

*Abmet BOSTANCI**

Attribution of Wise (Âqil) and Unwise (Ghayr âqil) Creatures in Arabic Language: In The Qur'anic Context

Summary: In this article we will deal with the topic of attribution of wise (âqil) and unwise (ghayr âqil) creatures in Arabic language. Generally, the theory of this topic is presented in grammar books therefore we take these books as an essential source in this regard. Then we will focus on Qur'anic usage of them. Finally we try to analyse reasons for different usage of the Qur'an.

Key words: Wise, unwise, Arabic, Qur'an, attribution

Anahtar kelimeler: Âkil, gayri âkil, Arapça, Kur'ân, İsnad

Bilindiği gibi, Arapça, Sâmi diller grubunda yer alan bir dildir. Sâmi diller, yapılarının muntazamlığı, kelime bolluğu, üslûp çeşitliliği gibi farklı özellikleriyle dünya dilleri arasında temayüz etmiş bir dil grubudur. Sami diller içerisinde de Arapça'nın sayılan bu hususiyetler açısından ayrı bir üstünlüğe sahip olduğu genellikle kabul edilmektedir.¹

Öte yandan Arapça ve Kur'ân-ı Kerîm arasında çok sıkı bir irtibat söz konusu olup bunları birbirinden ayrı düşünmek adeta imkansız gibidir. Öyle ki, Kur'ân-ı Kerîm dendiğinde Arapçanın, Arapça dendiğinde de Kur'ân-ı Kerîm'in akla geldiğini söylemek mübalağa sayılmamalıdır. Arapçanın bir kabile dili olmayı aşır bir medeniyet dili haline gelmesinde Kur'ân-ı Kerîm'in önemli bir rolü ve katkısının bulunduğu şüphe yoktur.²

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F. Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı, bostanci@sakarya.edu.tr.

¹ Muhammed Salih Semek, "Arapça'nın Önemi", (trc. Ahmet Turan Arslan), *Mavera*, sy. 79, Haziran 1983, s. 38.

² Arapçanın Müslüman milletlerin medeniyet dili olması ve bunda Kur'ân-ı Kerîm'in katkısı konusunda bk. Enver Cündî, *el-Fushâ lugatü'l-Kur'ân*, Beyrut ty, s. 45; Hulusi Kılıç,

Kendi ifadesiyle “apaçık bir Arapça ile”³ inmiş olan Kur’ân-ı Kerîm, Arapçanın korunması ve gelişmesinde oynadığı son derece hayati rolün⁴ yanı sıra Arap gramerinin de en önemli kaynaklarından birini teşkil eder. Arap dil kurallarının temellendirilmesinde Kur’ân-ı Kerîm lafızlarının delil teşkil ettiğine ilişkin klasik dönem dil bilginleri arasında bir görüş ayrılığına rastlanılmaz.⁵ Hatta bu bilginler Kur’ân ifadelerinin, Araplar arasında konuşulanlardan daha fasih, nakil bakımından da daha sahih olduğu konusunda ittifak etmektedirler. Nitekim fesahat ve belagat ehli, Kur’ân-ı Kerîm’in seviyesine çıkma konusunda kendi acziyetlerini ikrar etmişlerdir.⁶

Bu incelemede Arap dilinde fiil ve fiilimsilerin âkil (akıl sahibi) ve gayri âkil varlıklara isnadı meselesi Kur’ân-ı Kerîm bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle nahiv kaynaklarına müracaatla konuyla ilgili teorik kurallar ortaya konulacak, daha sonra bu kuralların Kur’ân-ı Kerîm’de nasıl uygulandığı üzerinde durulacaktır. Bu arada Kur’ân-ı Kerîm’de farklı uygulamalar varsa, bunun tefsir kaynaklarında nasıl gerekçelendirildiği ifade edilecektir.⁷

“Arapça’nın Din bilimleri Araştırmalarındaki Rolü”, *Günümüzün Din bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989, s. 303; Abdurrahman Özdemir, “İlahiyat Fakültelelerinde Arapça Öğretiminin Gerekliği, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözün Önerileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 10, s. 27-28.

³ eş-Şuarâ, 26/195.

⁴ Kuran-ı Kerim’in Arap dilini bozulmaktan koruması ve Arap diline olan diğer etkileri konusunda bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, İzmir 2006, s. 93-98.

⁵ Bu konuda Mehmet Reşit Özbalkıç şöyle demektedir: “Özet olarak denebilir ki, eski ve yeni bütün nahivciler, hiçbir şart koşmadan Kur’ân-ı Kerîm’le istişhâdı kabul etmişlerdir. Bu durum bazılarının açık, bazılarının da dolaylı ifadelerinden ve bir de onların Kur’ân-ı Kerîm ve çeşitli kırâatleriyle istişhâda bizâat yer vermiş olmalarından anlaşılmaktadır. Bu sebeple es-Sıyûti’nin de dediği gibi, âlimler arasında Kur’ân-ı Kerîm’le istişhâda karşı çıkan olmadığı sonucuna varıyoruz.” Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, s. 70, ayrıca bk. a.e., s. 67-70.

⁶ Mahmûd Ahmed Nahle, *Usûlü’n-nabvî’l-Arabî*, Beyrut 1987, s. 33.

⁷ Konu tefsir kitaplarının yanı sıra İrâbu’l-Kur’ân türü eserlerde ve nahiv kitaplarında dağınık olarak ele alınmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyu müstakil olarak ele alan bir makale çalışması bulunmamaktadır. Yalnız, Mahmûd İsmâîl Ammâr, “et-Tezkîr ve’-te’nîs fi’l-Arabîyye ve’l-isti’âlâti’l-muâsıra”, adlı çalışmasında (bk. *Mecelletü Mecma’l-lugati’-Arabîyyeti’l-Ürdünî*, 2001, sy. 61, s. 105-133) Arapçada müennes ve müzekker ile ilgili yerleşik kuralları verdikten sonra, s. 115-117’de, bazı belagî gerekçelerle bu kurallara uymayan kullanımların da olduğunu söylemekte ve örnek bir kaç ayete kısaca temas etmektedir. Soner Gündüzöz de, “Kur’ân’da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapı-

lebilmektedir. (سارت الناقة) örneğinde fiilin iki şekilde gelebilmesinin caiz olmasının sebebi (الناقة=dişi deve) kelimesinin hakikî müennes olmasına rağmen insan cinsinden olmamasıdır. (جاءت المؤمنات) misalinde ise (المؤمنات) kelimesi her ne kadar insan cinsinden gerçek müennes olsa da çoğul olduğundan, (جماعة المؤمنات) takdiriyle düşünüldüğünde (جماعة) kelimesinin lafzî müennes olmasından hareketle kendisine isnad edilen fiil müzekker sîgasında da gelebilmektedir. Aynı durum (الرجال جاءوا. جاءت) (الرجال) örneklerinde de söz konusudur. Bu örneklerde de (الرجال) kelimesi (جماعة الرجال) takdiriyle düşünüldüğünde isnad edilen fiil müzekker veya müennes sîgasında getirilebilmektedir. (جاءت القاضي اليوم امرأة) cümlesinde insan cinsinden gerçek bir müennes olan (امرأة) kelimesine isnad edilen (جاءت) fiilinin (جاء) şeklinde de gelebilmesinin sebebi, (امرأة) kelimesinin âmiline bitişik olmaması, araya fasıla (örneğinizde اليوم kelimesinin) girmiş olmasıdır.

Cemi müzekker salim (eril varlıkların kurallı çoğulu) sadece âkil varlıklar için kullanılır.¹¹ Âmil, cemi müzekker salime isnad edilirse müfred müzekker olması gerekir: جاء رجل قاعد ناصره. جاء المسلمون. جاء رجل قاعد ناصره. İlk misalde (المسلمون) kelimesi cemi müzekker salim olduğundan kendisine isnad edilen fiil de müfred müzekker sîgasında gelmiştir. (جاء رجل قاعد ناصره) örneğinde ise (ناصرون) kelimesinin cemi müzekker salim olması sebebiyle kendisine isnad edilen (قاعد) şibh-i fiili müfred müzekker olarak getirilmiştir.

Cemi müzekker salime raci zamire isnad edilen âmilin, cemi müzekker olması gerekir: المسلمون جاؤن. المسلمون يجيئون. المسلمون جاؤن. Verdiğimiz misallerde (المسلمون) kelimesi cemi müzekker salim olduğundan ona ait zamire isnad edilen (جاؤن), (يجيئون) ve (جاؤن) âmilleri cemi müzekker sîgasında gelmiştir.

¹¹ Ebû Abdillâh Cemaluddîn b. Ahmed b. Abdullah İbn Hişâm, *Şerhu Şu'ûru'n-ze'zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, Dimeşk 1984, I, 71; a.mlf., *Evdabu'l-Mesâlik*, I, 51.

¹² Birgivi, *İzâhâr*, s. 156; İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, II, 116; ayrıca bk. a.mlf., *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârîb*, Beyrut 1985, I, 478. İbn Hişâm'ın naklettiğine göre Kûfe ekolü bu konuda ve cemi müennes salimin fiili konusunda farklı kanaattedir. Bk. İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, II, 116. Tartışmanın ayrıntıları ve tarafların delilleri konusunda bk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *Uddetu's-sâlik ilâ tahkîki Evdabu'l-Mesâlik*, *Evdabu'l-mesâlik* ile birlikte basım, Beyrut 1979, II, 117-118.

¹³ Birgivi, *İzâhâr*, s. 156.

Cemi müzekker mükesser âkile raci zamire isnad edilen âmilin müfred müennes veya cemi müzekker olması caizdir: الرجال جاءت. الرجال جاؤا. الرجال جائية. الرجال جاؤن gibi.¹⁴ Bu örneklerde âmilin müfred müennes de gelebilmesinin sebebi, (الرجال) kelimesinin (جماعة الرجال) takdiriyle düşünülmesi sebebiyledir.

Bu ikisi –yani cemi müzekker salim ve cemi müzekker mükesser âkil- dışında bütün çoğullara raci zamire isnad edilen amilin, müfred müennes veya cemi müennes olması caizdir. Şu örneklerde olduğu gibi:¹⁵

المسلمات جاءت. المسلمات جنن. المسلمات جائية. المسلمات جائيات. الأشجار قطعت.
الأشجار قطعن. الأشجار مقطوعة. الأشجار مقطوعات.

Benzeri kurallar âkil ve gayri âkil varlıklarla ilgili ism-i mevsûl, ism-i işa-ret ve zamir kullanımlarında da söz konusudur. İsnadın iki tarafını oluşturan müsned (mahkûmun bih) veya müsnedün ileyh (mahkûmun aleyh)den biri olma konumunda bulduklarından bunları da isnad kapsamında değerlendiriyoruz.

(أولئك) ism-i işareti çoğunlukla âkiller hakkında kullanılmakla birlikte,

(ذم المنازل بعد منزلة اللوى ... والعيش بعد أولئك الأيام) beytinde olduğu gibi gayri âkil varlıklar hakkında da nadiren de olsa kullanılmaktadır.¹⁶ Nitekim beyitte günler kelimesine işaret maksadıyla kullanılmıştır.

"Vâv" zamiri âkil müzekkerler içindir. Akıl sahibi varlık sayıldıklarında bazen gayri âkiller için de kullanılabilir.¹⁷

(من) ism-i mevsûlü de normalde âkil varlıklar için kullanılmaktadır. Aşağıdaki üç durumda ise gayri âkil varlıklar için kullanımı da söz konusudur: a) Âkil konumunda düşünülmesi, b) Âkil varlıkla birlikte söz edilmesi, c) Umumî bir ifadenin kapsamındaki âkil varlıklarla yan yana gelmiş olması.¹⁸

¹⁴ Birgivi, *İşhâr*, s. 156; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 478.

¹⁵ Birgivi, *İşhâr*, s. 156-157; cemi müennes salimin gayri âkiller için de kullanıldığına dair bk. Muhyiddin Abdulhamid, *Uddetu's-sâlik*, I, 68.

¹⁶ İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, I, 134; Bahâuddin Abdullah İbn Akil el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akil*, Dimeşk 1985, I, 132. Beyitteki ifadenin aslında (أقوام) şeklinde olduğu ve bu beytin bu konuda delil olamayacağı şeklinde itirazlar da bulunmaktadır. Bk. Muhyiddin Abdulhamid, *Uddetu's-sâlik*, I, 136.

¹⁷ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, Beyrut 1985, I, 478.

¹⁸ İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, I, 147-150.

Bu tür bir kullanımın örneğini İmriülkays'ın şu beytinde görmekteyiz:

أَلَا عَمُّ صَبَاحًا أَيُّهَا الظُّلُّ البَالِي وَهَل يَجَمَنَّ مَنْ كَانَ فِي العَصْرِ الخَالِي

Şiirde (مَنْ) ism-i mevsûlü (الظلُّ البالي) "eski kalıntı" kastedilerek gayri âkil müfred müzekker için kullanılmıştır. Bu tür bir kullanım mecazîdir. Gerekçesi de (أَيُّهَا الظُّلُّ البالي) ifadesi ile "eski kalıntı"ya insan gibi hitap edilmiş olmasıdır. Böylece "eski kalıntı" âkil konumunda düşünülmüş olmaktadır. Zira nidâ ancak âkile yapılıdır.¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde pek çok ayette isnadla ilgili kuralların aynen uygulandığını görmekteyiz. Zaten nahiv kurallarının en büyük kaynak ve delillerinden birini teşkil eden Kur'ân-ı Kerîm için böyle olması son derece tabiidir. Örneğin:

“Siz’in Allah’tan başka ibadet ettiğiniz tanrılar, sizin ve atalarınızın uydurduğu birtakım boş isimlerden ibarettir. Allah onların tanrı olduklarına dair hiçbir delil indirmemiştir.”²⁰ ayet-i kerimesinde putlardan bahsedilirken gayr-i âkil varlıklara uygun “mâ” ism-i mevsûlü, bunun yanında müfred müennes “hâ” zamiri kullanılmıştır.

Hal böyle olmakla birlikte kural dışına çıkılan bazı ayetler de görülmektedir. Bu ayetlerde gayri âkil varlıklara âkil varlıklarmış gibi muamele edilmiş, bunlarla ilgili fiil, şibh-i fiil, ism-i mevsûl, zamir... gibi unsurlar âkil varlıklara uygun tarzda getirilmiştir. Buralarda yerleşik kuralın dışına çıkılması bazı belagî gerekçelere dayanmaktadır. Müfessirler eserlerinde bu gerekçelere işaret etmişlerdir. Bu ayetlerden bazıları klasik nahiv kaynakları tarafından da ele alınarak izah edilmiş, Arap dilinde Kur'ân-ı Kerîm öncesinde de benzer uygulamalar olduğuna değinilmiştir.

Bu ayetleri şekilsel özelliklerine göre aşağıdaki gibi tasnif ederek ele almamız mümkündür:

1. Gayr-i âkil varlıklar hakkında cemi müzekker vâvı (vâvu'l-ukalâ) kullanımı

Teşpit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de gayri âkil varlıklar hakkında, normalde müzekker (eril) âkil çoğul varlıklar için kullanılması gereken, cemi müzekker muttasıl zamir kullanılmış olan ayetler şunlardır:

¹⁹ Muhyiddin Abdulhamid, *Uddetu's-sâlik*, I, 148-149.

²⁰ Yûsuf, 12/40.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O’dur. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”²¹

Ayette geçen (كُلُّ) kelimesindeki tenvin muzafun ileyhten bedeldir ki aslı (كلهم) şeklindedir. (هم) zamiri güneş ve aya aittir. Araplar doğuş yerlerinin birden fazla olması dolayısıyla sanki güneş ve ay da çoğulmuş gibi kabul etmişler ve (الشموس) ve (الأقمار) şeklinde çoğullarını kullanmışlardır. Yoksa güneş de ay da bir tanedir.²² Burada güneş ve ay ile ilgili haber, (تسبح) veya (يسبحن) şeklinde değil de âkil müzekker varlıkların haberinde olduğu gibi cemi müzekker vâvı ile getirilmiştir.²³

Müfessirler bunun gerekçesi olarak, ay ve güneşin insana ait bir fiille yani sibaha (yüzme) fiiliyle nitelendirilmiş olmalarını göstermektedirler.²⁴

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Ne güneş aya kavuşabilir, ne gece gündüzün önüne geçebilir. O gök cisimlerinden her biri, birer yörüngede akar durur...”²⁵

İlgili kısmı bir önceki ayetle aynı olan bu ayet hakkında da aynı yorumlar yapılmıştır.²⁶

وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Günüün birinde, Süleyman’ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları toplanmış olup, hepsi birlikte, düzenli olarak kendisi tarafından sevkediliyordu. Derken

²¹ el-Enbiyâ, 21/33.

²² Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki'tenzîl ve nyûni'l-akâvîl fi vücûbi't-te'vîl*, Beyrut 1997, III, 116; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (neşr: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), Beyrut ty., VI, 66.

²³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire 1953, XV, 33.

²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 116; Hüseyin b. Mes'ud el-Begavî, *Meâlimu'tenzîl*, Beyrut 1987, III, 243; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 33; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethul-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'rivâyetive-d-dirâyeti min ilmi'tefsîr*, (neşr: Dâru'l-fıkr), Beyrut ty, III, 406.

²⁵ Yâsîn, 36/40.

²⁶ Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 21.

*Karınca vadisine geldiklerinde, onları gören bir karınca: “Ey karıncalar, haydin yuvalarınıza girin. Süleyman ve orduları, sizi farketmeyerek ezip çiğnemesinler!” diye seslendi.*²⁷

Tefsirlerde karıncalara âkil varlıklar gibi hitap edilmesinin sebebi olarak birbirine çok yakın şu gerekçeler üzerinde durulmaktadır: Karıncalara, hitabı anlamaları dolayısıyla âkil varlıklar (insanlar) gibi hitap edilmiştir.²⁸ İnsan gibi hitap edildiğinden dolayı cemi müzekker (eril) vâvı kullanılmıştır.²⁹ Diğerlerine yol gösteren karınca insanlar gibi konuştuğundan dolayı, diğer karıncalara da isnad açısından âkil gibi muamele edilmiştir.³⁰

d) أَيَشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُواكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلَكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ اللَّهُمَّ أَرْجُلُ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَاطُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنظِرُونَ

“O’na hiç bir şey yaratmaya güç yetiremeyen, zaten kendileri de yaratılıp duran mahlûkları mı eş ortak sayıyorlar? Halbuki o şerikler, kendilerini putlaştırانların imdadına yetişemezler. Hatta onlar kendi nefislerine bile yardım sağlayamazlar. Şayet siz onları doğru yola çağıracak olursanız size uymazlar. O müşrikleri siz ha bakka çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, size karşı onların durumu aynıdır. Allah’tan başka dua ve ibadet ettiğiniz bütün putlar, sizin gibi kullardır. Onların tanrılığı hakkındaki iddianız yerinde ise, haydi onları çağırın da size cevap versinler bakalım! Nasıl icabet edecekler ki, onların yürüyecek ayakları mı var? Yoksa tutacak elleri mi var? Veya görecek gözleri mi var? Yabut işitecek kulakları mı var, neleri var? De ki: “Haydi bütün şeriklerinizi çağırın, sonra bana istediğinizi tuzakı kurun, haydi elinizden geliyorsa bir an bile göz açtırmayın!”³¹

Ayetlerde (يُخْلَقُونَ), (وَلَا يَسْتَطِيعُونَ), (يَنْصُرُونَ)... ifadelerinde geçen vâv zamiri putlara aittir. Gayri âkil varlıklar olan putlar için Arapçadaki kural gereği normalde (يَخْلُقُونَ), (يَخْلُقُونَ) ... gibi ifadelerin kullanılması gerekirdi. Müfessirler ayetlerde cemi müzekker vâvı kullanılmasının gerekçesi olarak şunları ifade etmektedirler:

²⁷ en-Neml, 27/17-18.

²⁸ Şevkânî, *Fethul-kadir*, IV, 130.

²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 478; Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi'lmî'tefsîr*, Beyrut 1984, V, 452.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VI, 161.

³¹ el-A'râf, 7/191-195.

(يُخْلَقُونَ), (وَلَا يَسْتَطِيعُونَ), (يَنْصُرُونَ)... ifadelerinde putlara, müşriklerin o doğrultudaki inançlarına binaen ve onları ilah olarak isimlendirmelerinden ötürü âkil muamelesi yapılmıştır.³²

Müşriklerin inançları doğrultusunda kullanılan bu ifadeler arka planlarında bu inançlara karşı istihza da içermektedir.

Bir diğer izah tarzı da şu şekildedir: Bu ayetlerin hemen devamındaki 198. ayette putlardan (وَتَرْبِيَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ) ifadesiyle insana ait, bakma fiiliyle vasıflandırılarak söz edildiğinden âkil muamelesi yapılmıştır. Süddî, burada kastedilenin müşrikler olduğu kanaatindedir. Mücahid'den de benzer bir görüş nakledilmiştir. Taberî ve Katade ise kastedilenin putlar olduğunu tercih etmişlerdir.³³

Seyyid Kutub ise bu ayetlerdeki isnad ile ilgili olarak incelediğimiz diğer tefsirlerde göremediğimiz şu mülahazalara yer vermiştir: Burada putlar hakkında âkil zamiri kullanımında putların arka planlarındaki simgesel anlamlara bir işaret olduğu düşünülebilir. Zira müşrikler putların kimi zaman melekleri kimi zaman da atalarını sembolize ettiğine inanıyorlardı.³⁴

Seyyid Kutub'a göre, Kur'an-ı Kerim'in bu şekilde ifade etmesi bir şirk çeşidine de işaret içermektedir. Zira şirk çeşitlerinin en barizlerinden biri de insanları ilahlar edinme şeklindedir. Ayetlerde vâv zamirinin kullanılmasında, bu ilah edinilenler arasında en az bir beşer olduğuna işaret vardır.³⁵ Kutub, burada Arapçadaki âkil ve gayri akil varlıkları bir arada bulunduğu anda isnadın âkile göre yapılacağı şeklindeki kuraldan hareketle, ayetlerde cemi müzekker vâvı kullanıldığına göre, bu kelimelerle kastedilen varlıklar içersinde en az bir tane insan olmalı şeklinde bir mantık yürütmektedir.

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا

“Siz Allah'tan başka bir takım putlara tapıyorsunuz. Bunları Allah'a ortak yapmakla, açıkça yalan uyduruyorsunuz. Oysa Allah'tan başka ibadet ettiğiniz putlar, sizin rızıklarınızı yaratıp sizi rızıklandırmaya güç yetiremezler.”³⁶

³² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 177; Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 341; Şevkânî, *Fethul-kadîr*, III, 179.

³³ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1981, II, 278.

³⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Beyrut 1967, III, 706.

³⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, III, 704.

³⁶ el-Ankebût, 29/17.

(إن أوثانكم التي تعبدونها لا تقدر أن ترزقكم شيئا) yani taptığınız putlar size rızık vermeye güç yetiremez anlamındadır.³⁷ Ayetteki (لَا يَمْلِكُونَ) kısmındaki cemi müzekker (eril) zamir putlara aittir. Gayri âkil varlıklar olmaları dolayısıyla normalde âkil varlıklara ait olan bu zamirin kullanılmaması gerekirdi. Tefsirlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla bunun özel gerekçesi olarak bir husus ifade edilmemektedir. Ancak benzeri pek çok ayetle ilgili olarak yapılan izahlardan hareketle rahatlıkla söylenebileceği üzere, muhtemelen müşriklerin o doğrultudaki inançlarına binaen böyle kullanılmıştır.

f) ³⁸ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ³⁸

“Allah’ı bırakıp, göklerden ve yerden kendilerine verecek rızıkları olmayan ve vermeye güç yetiremeyen şeylere tapıyorlar.”

Ayette gayri âkil varlıklar olan putlar hakkında (لَا يَسْتَطِيعُونَ) ifadesi kullanılmıştır. Yerleşik kurala göre normalde (لا يستطيع) veya (لا يستطيعون) denilmesi gerekirdi.

Konuyla ilgili, tefsirlerde yer alan izahlar şu şekildedir: (لَا يَسْتَطِيعُونَ)daki zamir (و) ما ’ya râcidir.³⁹ Fiilin âkil varlıklarda olduğu gibi cemi müzekker vâviyle getirilmesi müşriklerin o doğrultudaki inançlarına binaendir.⁴⁰ Buradaki (و) zamirinin müşriklere ait olması da mümkündür. Buna göre mana; “o müşrikler canlı oldukları halde kendileri için bir şeye güç yetiremiyorlarsa hayat sahibi olmayan cemâdât (cansız varlıklar) nasıl güç yetirebilir?” şeklinde olur.⁴¹ Bu ikinci yoruma göre ayette gayri âkil bir varlığa âkil muamelesi yapılması söz konusu olmamaktadır.

g) لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُخَضَّرُونَ

“O putlar kendilerine yardım edemezler, nasıl olur? Zaten bunlar, onlar için hazırlanmış askerler!”⁴²

³⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, Beyrut 1984, XX, 138; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, III, 463.

³⁸ en-Nahl, 16/73

³⁹ Şevkânî, *Fetbu’l-kadîr*, III, 179; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 580.

⁴⁰ Şevkânî, *Fetbu’l-kadîr*, III, 179.

⁴¹ Şevkânî, *Fetbu’l-kadîr*, III, 179; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 580.

⁴² Yasin, 36/75.

Taptıkları putlar onlara bir fayda sağlayamaz anlamındadır.⁴³ Şevkânî'ye göre, (لَا يَسْتَطِيعُونَ) ifadesinde cemi müzekker vâv getirilmesi, müşriklerin o doğrultudaki inançlarına binaendir.⁴⁴ Kurtubî ise bunun gerekçesi olarak, onlar hakkında insanlara ait bir haber verilmiştir, demektedir.⁴⁵ Âlûsî, İbn Atıyye'nin "vâv" zamirinin müşriklere, "hum" zamirinin ise putlara ait olabileceği ihtimali bulunduğu şeklindeki görüşünü naklettikten sonra bunun bir değeri olmadığını ifade etmektedir.⁴⁶

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيْبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَالله لَشَنَّعَلْنَ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ

"Bir de kendilerine nasib ettiğimizi nimetlerimizden, tutuyor gerçek yüzünü kendilerinin de bilmedikleri o bilinçsiz putlara pay ayırıyorlar."⁴⁷

Taptıkları putlara Allahın verdiği nimetlerden pay ayırdılar anlamındadır.⁴⁸ Burada (لا يعلمون) ifadesiyle kimin kastedildiği tefsirciler tarafından tartışılmıştır. Kurtubî, bu ifadenin müşriklere ait olduğunu ve Mücâhid ile Katâde'nin de bu görüşte olduğunu nakleder. Ona göre ayetin açık anlamı: (وأنهم يجعلون لما لا يعلمون أنه يضر وينفع - وهي الأصنام - شيئا من أموالهم يتقربون به إليه) takdiriyle "Onlar fayda ya da zarar verdiklerini bilmedikleri şeylere –putlara-kendilerini onlara yaklaştırması için mallar ayırıyorlar" şeklindedir. Müellif ayrıca zamirin putlara ait olduğunun da söylendiği bilgisini vermektedir. Zamirin mercüyle ilgili bu iki farklı görüş diğer bazı tefsirlerde de yer almaktadır.⁴⁹ Zamirin putlara ait olduğunu kabul eden ikinci görüşe göre putlara, müşriklerin o doğrultudaki inançlarına binaen âkil muamelesi yapılmıştır. Buna göre mana (ويجعل هؤلاء الكفار للأصنام التي لا تعقل شيئا نصيبا من أموالهم التي (رزقهم الله إياها) takdiriyle "o kafirler hiçbir şey bilmeyen putlara Allah'ın onlara verdiği mallardan pay ayırmaktadırlar" şeklinde olmaktadır.⁵⁰

⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 430; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VII, 39.

⁴⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 382.

⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 57.

⁴⁶ Muhammed Ebû'l-fadl el-Âlûsî, *Rûbu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîmi ve's-seb'î'l-mesâni*, (neşr: Dâru ihyâ't-türâsi'l-Arabî), Beyrut ty., XXIII, 51.

⁴⁷ Nahl, 16/56.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 122.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 115; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 170; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 121; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, IV, 457; Beydâvî, *Tefsîr*, Beyrut 1996, III, 404.

⁵⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 170; ayrıca bk. Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 121.

وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۗ ۱)

“Derilerine: ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ deyince onlar: Bizî söyleten, her şeyi konuşuran Allah’tır.”⁵¹

Tefsirlerde, gayri âkiller varlıklar olan “deriler” hakkında (شَهِدْتُمْ) ifadesinde “tum” muttasıl zamiri ve (قَالُوا) ifadesinde cemi müzekker vâvı kullanılmasının gerekçesi, âkillere mahsus eylemler olan soru-cevap sadedinde zikredilmiş olmaları şeklinde ifade edilmektedir.⁵²

2. Gayr-i âkiller hakkında cemi müzekker şibh-i fiil kullanımı

a) قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

“Bir zaman Yusuf babasına, “Babacığım!” dedi. “Ben rüyamda on bir yıldızın, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm.”⁵³

Müfessirler ayette (ساجدة) ve (ساجدات) denilmeyip (ساجدين) ifadesinin kullanılması hakkında şu izahları yapmaktadırlar: Gezegenler, insanlara has bir fiil ile (secde etme) nitelendirildiklerinden onlara da sanki âkil varlıklarmış gibi âkil hükmü uygulanmıştır.⁵⁴ Bir şeyin bir başka şeye bazı açılardan benzemesi ve bu benzeme ve yakınlığın eserinin görülmesi amacıyla benzediği şeyin bazı hükümlerini alması Arapça’da yaygın bir uygulamadır.⁵⁵ Halil b. Ahmed ve Sibeveyh tarafından da ifade edildiği üzere, Araplar yerleşik kurala aykırı da olsa aynı konumda düşündüklerinde gayri âkil varlıkları âkil varlıklar gibi çoğul yapmaktadırlar.⁵⁶ Ebû Ca’fer en-Nahhâs, *Meâni’l-Kur’ân* adlı eserinde Kisâ’î’nin bütün varlıkların vâv ve nûn ile çoğul yapılmasını caiz gördüğünü, onun bu yaklaşımına göre ayette bu ifadenin kullanılmasının her hangi bir sorun teşkil etmediği bilgisini vermektedir.⁵⁷

b) نُمُ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

⁵¹ Fussilet, 41/21.

⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 55; Ebu’s-Suûd, *İrşâd*, VIII, 10; Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 350.

⁵³ Yûsuf, 12/4.

⁵⁴ Ebû’l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, *el-Lübâb iletu’l-binâi ve’l-i’râb*, Dımeşk 1995, I, 113; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 151; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 418; Kurtubî, *el-Câmi*, X, 260; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, II, 409.

⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 418.

⁵⁶ Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, Mısır 1979, II, 47-48; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, III, 5.

⁵⁷ Ebû Ca’fer en-Nahhâs, *Meâni’l-Kur’ân*, Mekke 1988, VI, 251.

“Sonra iradesi bir gaz halinde olan göğе yöneldi de ona ve yere şöyle buyurdu: “İstemeyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime gelin!” onlar da: “Gönüllü olarak geldik.” dediler.⁵⁸

Ayette yer ve gök hakkında normalde âkil varlıklar için kullanılan (طَائِعِينَ) ifadesi getirilmiştir. Tefsirlerde bununla ilgili olarak yapılan yorumlar şu şekildedir: Zemahşerî, lafza uygun olarak (طَائِعَتِينَ) veya manaya uygun olarak (طَائِعَاتٍ) denilmeliydi, şeklindeki muhtemel bir itiraza cevap olarak, ayette yer ve gökler, kendilerine hitap edilen ve buna cevap veren varlıklar olarak muamele gördüklerinden, insana ait “gönüllülük/isteme-tav” ve gönülsüzlük/istememe-kerh” nitelikleriyle vasıflandırılmışlardır, demektedir.⁵⁹ Bir diğer izaha göre, konuşma özelliği ile nitelendirildiklerinden ve muhatap alındıklarından dolayı kendilerine âkil muamelesi yapılmıştır.⁶⁰ Bir başka izah tarzı da şu şekildedir: Bu ifade (أَتَيْنَا بِمَا فِينَا طَائِعِينَ) “içimizdekilerle beraber itaat ederek geldik” takdirindedir,⁶¹ yahut da kastedilen gökler ve yer ehlidir.⁶²

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْأَرْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ (c)

“Onları, yaklaşan müthiş güne karşı uyar! Yüreklere ağzına gelir, yutkunur da yutkunurlar.”⁶³

Ayette gayri âkil varlıklar olan kalpler hakkında (كَاطْمِينَ) ifadesi kullanılmıştır. Müfessirler bununla ilgili şu yorumları yapmaktadırlar: Ayette geçen (كَاطْمِينَ) kelimesi haldir. Mana bakımından kalp sahiplerinden hal olabilir. “Kalpler”in hali olması da mümkündür. Kelimenin âkil varlıklara has cemi müzekker salim sığasıyla getirilmesinin sebebi, kalplerin insanlara mahsus kazm (hakim olma, zaptetme, içinde tutma...) fiiliyle nitelendirilmiş olmasıdır.⁶⁴ Buna göre mana (حَالُ كَوْنِ الْقُلُوبِ كَاطْمَةً عَلَى النِّعَمِ وَالْكَرْبِ) takdiriyle "kalpler üzüntü ve keder dolu olduğu halde" şeklinde olur.⁶⁵

⁵⁸ Fussilet, 41/11.

⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 195.

⁶⁰ Ebû's-Suûd, *İrşâd*, VIII, 5; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, XXIV, 103; Beydâvî, *Tefsîr*, V, 109; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 109.

⁶¹ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 109; Ebû'l-Bekâ, *el-Lübâb*, I, 113.

⁶² Ebû'l-Bekâ, *el-Lübâb*, I, 113.

⁶³ el-Mü'min, 40/18.

⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 162; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, IV, 486; Beydâvî, *Tefsîr*, V, 88.

⁶⁵ Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, XXIV, 58.

d) *إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةٌ فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ*

“Eğer dileysek onlara gökten öyle bir mucize indirirdik ki, onun karşısında ister istemez boyun bükülürlerdi.”⁶⁶

Ayette gayri âkil varlıklar olan boyunlar hakkında (خَاضِعِينَ) ifadesi kullanılması ile ilgili müfessirlerin izahları şöyledir: (خَاضِعِينَ) kelimesi (ظل)nin haberidir. Sözün aslı (فَطَلُّوا لَهَا خَاضِعِينَ) şeklindedir. Boyun eğme yeri olduğu için “boyunlar” söylenmiş, kelimeler de değiştirilmeksizin aslı üzerine bırakılmıştır. Nitekim Araplar ehil kelimesi hiç söylenmemiş gibi (ذهب أهله) derler. Diğer bir izah tarzı da şöyledir: Boyunlar insanlara mahsus bir fiil olan “boyun eğme” ile nitelendirildiklerinden (âkil varlıklar gibi muamele edilmişlerdir).⁶⁷ Kurtubî’nin naklettiğine göre Mücahid buradaki (أَعْنَاقُهُمْ) kelimesinin “büyükleri, ileri gelenleri” manasında olduğunu söylemiştir. Nahnâs şöyle demiştir: Kelimenin bu anlamda kullanımı Arapçada bilinen bir durumdur: (جاءني عنق من الناس) denir ki, “başkanlar geldi” demektir. Ebû Zeyd ve Ahfeş ise kelimenin “cemaatleri” manasında olduğu kanaatindedir. Bir diğer görüş de şu şekildedir: Burada boyunların sahipleri (أصحاب الأعناق) kastedilmektedir; muzâf hazfedilmiş sonra da muzâfun ileyh onun yerine ikame edilmiştir.⁶⁸

f) *وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ*

“Kendisinin duasına, ta kıyamete kadar cevap veremeyecek olan ve esasen kendilerine yapılan dualardan habersiz o Allah’tan başka uydurulan nesnelere yalvaran kimse den daha şaşkın biri hiç olabilir mi?”⁶⁹

“Taptıkları ilahlar onların yaptıkları dualardan habersizdirler” anlamındadır. (وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ) ifadesinde birinci (هم) zamiri putlara, ikincisi ise müşriklere aittir. Putlar hakkında (غَافِلُونَ) şeklinde normalde âkil varlıklar için kullanılması gereken şibh-i fiil getirilmesinin izahı olarak müfessirler şunları söylemektedirler: Şibh-i fiilin cemi müzekker sığasında getirilmesi müşriklerin o doğrultudaki inançlarına binaendir.⁷⁰ Müşrikler onları kendilerine hizmet eden melikler ve emirler gibi nitelendirdiklerinden putlarla ilgili söz

⁶⁶ Şuarâ, 26/4.

⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 305; Beydâvî, *Tefsîr*, IV, 231.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, XIII, 90.

⁶⁹ Ahkaf, 46/5

⁷⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 14.

onların uygulamalarına uygun olarak getirilmiştir.⁷¹ Putların bu şekilde gaflet özelliğiyle ifade edilmeleri, putlar ve onlara tapanlara tehekküm⁷² (istihza/zâ/alay) amacı taşımaktadır.⁷³

3. Gayr-i âkiller hakkında cemi müzekker munfasıl ve cemi müzekker mansûb muttasıl “hum” zamiri kullanımı

Aşağıdaki ayetlerde gayri âkil varlıklar (gezegenler ve putlar) hakkında, normalde müzekker çoğul âkil varlıklar için olan (هم) zamirinin kullanıldığı görülmektedir. Ayetlerde bu varlıklara âkil muamelesi yapılması ile ilgili izahlar yukarıda geçtiğinden burada sadece metinlerini vermekle iktifa ediyoruz.

- a) قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ ابْنِي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ⁷⁴
- b) وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ⁷⁵
- c) لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُخَضَّرُونَ⁷⁶
- d) أَيُّشْرَكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ⁷⁷

4. Gayr-i âkiller hakkında merfû muttasıl “tum” zamiri kullanımı

وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لَمْ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ⁷⁸

Ayette gayri âkil varlıklar olan “deriler” hakkında (شَهِدْتُمْ) ifadesinde “tum” zamiri kullanılmıştır. Gerekçesine yukarıda değindiğimizden burada tekrar üzerinde durmuyoruz.

5. Gayr-i âkiller hakkında çoğul ism-i işaret kullanımı

إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

“...Çünkü kulak, göz, kalb gibi azaların hepsi de sorguya çekilecektir”⁷⁹

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVI, 4; Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 183; Ebû's-Suûd, *İrşâd*, VIII, 78.

⁷² Sözlük anlamı “istihza” olan tehekküm (التهمك), belagat istilahında tahkir konumunda yüceltme (البشارة في موضع التحذير), sakındırma konumunda müjde (المدح في موضع السخرية), tehdit konumunda vaat (الوعد في مكان الوعيد), dalga geçme konumunda övme (معرض السخرية) ifadesi kullanılması, şeklinde tarif edilmiştir. Bk. İn'âm Fevval Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulûmi'l-belâga*, Beyrut 1996, s. 441.

⁷³ Ebû's-Suûd, *İrşâd*, VIII, 78.

⁷⁴ Yûsuf, 12/4.

⁷⁵ Ahkaf, 46/5

⁷⁶ Yasin, 36/75.

⁷⁷ el-A'râf, 7/191-195.

⁷⁸ Fussilet, 41/21.

(أولئك) işaret ismi, işitme, görme ve kalbe işaret etmektedir. Bunlar için normalde âkil varlıklara işaret edilen (أولئك) ism-i işaretinin kullanılması tefsirlerde iki şekilde izah edilmektedir. Birinci izah tarzına göre: Zeccâc tarafından da ifade edildiği gibi, (أولئك) ism-i işareti nadiren gayri âkiler için de kullanılabilir ve burada da o şekilde kullanılmıştır.⁸⁰ İkinci izah ise şu şekildedir: Ayet-i kerimede bu organların mesul oldukları ifade edilmiş yani âkile ait bir özellik ile nitelendirilmişlerdir. Bu sebeple de bunlardan genelde âkiler için kullanılan (أولئك) ism-i işareti ile söz edilmiştir.⁸¹

6. Gayri-âkiler hakkında cemi müzekker ism-i mevsûl kullanımı

a) *إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْتَانًا وَمَخْلُوقًا إِنْكَاءً إِنَّ الدِّينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا*⁸²

Ayetteki (إِنَّ الدِّينَ تَعْبُدُونَ) kısmındaki cemi müzekker (eril) ism-i mevsûl putlara aittir. Gayri âkil varlıklar olmaları dolayısıyla normalde âkil varlıklara ait olan bu ism-i mevsûlün kullanılmaması gerekirdi. Uygulamanın gerekçesine yukarıda yer verdiğimizden burada tekrar üzerinde durmuyoruz.

b) *إِنَّ الدِّينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْتَالِكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ*

*“Allah’tan başka dua ve ibadet ettiğiniz bütün putlar, sizin gibi kullardır. Onların tanrılığı hakkındaki iddianız yerinde ise, haydi onları çağırın da size cevap versinler bakalım!”*⁸³

“Putlar da sizler gibi mahluklardır” manasındadır. Müfessirlere göre, ayette (إِن التِّي) denilmeyip (إِن الدِّين) ve (فادعوها) veya (فادعوهم) denilmesinin sebebi, müşriklerin putların zarar ve fayda verdikleri şeklindeki inançlarına mutabık olarak putlara âkil muamelesi yapılmasıdır.⁸⁴

7. Gayri-âkiler hakkında (من) ism-i mevsûlünün kullanımı

a) *وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ*

⁷⁹ el-İsrâ, 17/36.

⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 624; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 41; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 227.

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*, X, 260; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 227; Beydâvî, *Tefsîr*, III, 445.

⁸² el-Ankebût, 29/17.

⁸³ el-A'râf, 7/194.

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 342.

"Allah her canlıyı sudan yarattı. Kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür."⁸⁵

Burada (من) ism-i mevsûlünün kullanılmasının sebebi bahsedilen gayri âkil varlıkların umumî bir ifadenin kapsamındaki âkil varlıklarla yan yana gelmiş olmasıdır. Ayette (كُلُّ دَابَّةٍ) genel ifadesinin kapsamına insanlar da dahildir. Âkil varlıklar olan insanlarla yan yana anıldıklarından diğer mahlukat hakkında da (من) ism-i mevsûlü kullanılmıştır.⁸⁶ Buradaki uygulama, (من) ve (ما)nın Kur'ân-ı Kerîm'de başka yerlerde de olduğu üzere birbirleri yerine kullanıldıkları şeklinde de izah edilmiştir.⁸⁷

ب) وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ

"Kendisinin duasına, ta kıyamete kadar cevap veremeyecek olan ve esasen kendilerine yapılan dualardan habersiz o Allah'tan başka uydurulan nesnelere yalvaran kimse-den daha şaşkın biri hiç olabilir mi?"⁸⁸

Ayette gayri âkil varlıklar olan putlar hakkında (من) ism-i mevsûlü kullanılmıştır. Bunun gerekçesi, putlara müşriklerin inançları doğrultusunda âkil muamelesi yapılması olarak açıklanmaktadır.⁸⁹

Burada son olarak söz edeceğimiz bir diğer husus da şudur: Arap dilindeki yerleşik kural, âkil ve gayri âkil varlıklardan birlikte söz edildiği zaman isnadın âkil varlıklara uygun olarak yapılması şeklindedir.⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de de bu kural aynen uygulanmış, (كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ) "Yerin üstünde olan herkes fanidir"⁹¹ ayetinde olduğu gibi, âkil ve gayri âkil varlıklardan birlikte bahsedildiğinde tağlib kaidesi⁹² gereği âkillere göre muamele yapılmıştır.

⁸⁵ en-Nûr, 24/45.

⁸⁶ İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, I, 150; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 155.

⁸⁷ Bk. Begavî, *Meâlimu'tenzîl*, I, 391.

⁸⁸ el-Ahkâf, 46/5.

⁸⁹ İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, I, 147; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 183.

⁹⁰ İbn Hişâm, *Evdabu'l-mesâlik*, I, 149.

⁹¹ er-Rahman, 55/26.

⁹² Tağlib: Aralarındaki bir münasebet veya ihtilat sebebiyle bir şeye bir başka şeye ait hükmün verilmesidir. Bk. Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulûmi'l-belâga*, s. 396-397. "Bir kelimenin müfredi diğerinin aynısı olmadığı halde, delaletleri arasında benzerlik ve münasebet bulunan iki lafızdan meşhur ve kolay olanı diğerine tercih ederek tesniye yapmaktır." şeklinde de tanımlanmıştır. Bk. Taceddin Uzun, *Arapça Sarf-Nabiv Terimleri Sözlüğü*, Konya 1997, s. 125; Yasin Kahyaoglu, "Arap Dilinde Tağlib Sanatı ve Örnekleri", *Nüşa Şar-*

Sonuç:

Kur'ân-ı Kerîm'deki, gayri âkil varlıklar hakkında yerleşik kural gereği normalde âkil varlıklar için kullanılan fiil, zamir, ism-i mevsûl.vb. kullanılan ayetler incelendiğinde bunlarda genellikle şu gayelerle yerleşik kuralın dışına çıkıldığı görülmektedir:

a) Muhatabın inancına uygun ifadelerin kullanılması

b) Âkile (insana) ait herhangi bir vasfın izafesi sonucunda gayri âkile, âkil muamelesi yapılması

c) Tehekküm (istihzâ/alay) amacıyla, söz konusu varlığa muhatabın düşüncesine uygun şekilde muamele edilmesi

d) Gayri âkil varlığa âkil gibi hitap edildiğinden isnadın da âkile uygun şekilde yapılması

Bazı ayet-i kerimelerde ise gayri âkil bir varlığa aitmiş gibi görülen isnadın âkile ait olması ihtimali de bulunmakta ve bu husus müfessirler tarafından ifade edilmektedir.

Gayri âkil varlıklara bu tür amaçlarla akıl sahibi varlık muamelesi yapılması ilk defa Kur'ân-ı Kerîm'de görülen bir uygulama değildir. Cahiliye dönemine ait şiirler vb. incelendiğinde benzeri gerekçelerle gayri âkil varlıklardan âkilmiş gibi bahsedildiğine dair örnekler bulmak mümkündür. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm bu tür uygulamalarıyla Arapçada bilinmeyen bir husus ortaya koymuş olmamaktadır. O, pek çok yerde gayri âkil varlıklardan Arapçada yerleşik kurallara uygun şekilde bahsetmiş, bazı yerlerde de önemli belagî gerekçelerle, yerleşik kurala aykırı uygulamalar yapmıştır. Bu tür uygulamalar, onun edebî yönüyle ön plana çıkan muciz bir kelam olmasıyla da uyum halindedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddin, *Uddetu's-sâlik ilâ tabkâki Evdabu'l-Mesâlik, Evdabu'l-mesâlik* ile birlikte basım, Beyrut 1979

Akkâvî, İn'âm Fevval, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî ulûmi'l-belâga*, Beyrut 1996

Âlûsî, Muhammed Ebû'l-fadl, *Râbu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîmi ve's-seb'i'l-mesâni*, (neşr: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), Beyrut ty.

keiyat Araştırmaları Dergisi, 2003, sy. 11, s. 124. Ancak bu son tanım tağlîbin bütün çeşitlerini içine almamaktadır.

- Ammâr, Mahmûd İsmâîl, “et-Tezkîr ve-te'nîs fî'l-Arabiyye ve'l-isti'mâlâtî'l-muâsıra”, *Mecelletü Mecma'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-Ürdünî*, 2001, sy. 61, s. 105-133
- Begavî, Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu'tenzîl*, Beyrut 1987
- Cündî, Enver, *el-Fushâ lugatü'l-Kur'ân*, Beyrut ty.
- Ebû'l-Bekâ, Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, *el-Lübâb ılelu'l-binâi ve'l-i'râb*, Dımeşk 1995
- Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (neşr: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), Beyrut ty.
- Gündüzöz, Soner, “Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine bir İnceleme I-II”, *Nüşba Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy. 6, s. 77-94; sy. 7, s. 121-140
- İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullah el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl*, Dımeşk 1985
- İbn Hişâm, Ebû Abdillâh Cemâluddîn b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah, *Evdabu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Beyrut 1979.
-, *Şerhu Şuzûru'z-zehab fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, Dımeşk 1984
-, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb*, Beyrut 1985
-, *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, (neşr: Dersaadet Yayınevi), İstanbul ty.
- İbn. Kesîr, İsmail b. Ömer ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1981
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi'tefsîr*, Beyrut 1984
- İmam Birgîvî, *İşhârü'l-esrâr, Mecmûatu'n-nabv* içinde, (neşr: Fazilet Neşriyat), İstanbul ty
- Kahyaoglu, Yasin, “Arap Dilinde Tağlib Sanatı ve Örnekleri”, *Nüşba Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, sy. 11
- Kılıç, Hulusi, “Arapça'nın Din bilimleri Araştırmalarındaki Rolü”, *Günümüzün Din bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, Kahire 1953
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut 1967
- Nahhâs, Ebû Ca'fer, *Meâni'l-Kur'ân*, Mekke 1988
- Nahle, Mahmûd Ahmed, *Usûlü'n-nabvî'l-Arabî*, Beyrut 1987
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, İzmir 2006
- Özdemir, Abdurrahman, “İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminin Gerekliliği, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözün Önerileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 10
- Semek, Muhammed Salih, “Arapça'nın Önemi”, (trc. Ahmet Turan Arslan), *Mavera*, Haziran 1983, sy. 79
- Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, Mısır 1979

- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethul-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'-rivâyetive-d-dirâyeti min ilmi'-tefsîr*, (neşr: Dâru'l-fikr), Beyrut ty
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1984
- Uzun, Taceddîn, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Konya 1997
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki'-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fî vücûbi'l-te'vîl*, Beyrut 1997